नं. — ५१७५

नाम — कात्यायन सूत्र व्याख्यानं

कर्ता — १२ शाध्याय:

श्री याज्ञिक देव:

पत्र सं. — १८ सं. ×

विषय: सूत्र पद्धति परिशिष्टं

कात्यायनसूत्रव्याख्यानत्रयोदशोऽध्यायः

५१७५

त्रयोदशा
पत्र १८

दे॰ भा
गु॰ १३
१

श्रीगणेशाय नमः ॥ द्वादशाहमनूक्त अधुना गवामयनमभिधीयते कुतः द्वादशाहमे
षम् सौर्यं द्वितीयं पशुमालभते वैष्णुवते ह्म्याजापत्यं महाव्रत इति द्वादशाहानंतरं
श्रुतौ गवामयनगतविशेषाभिधानात् द्वादशाहिकपशूत्पत्तिगवामयमंत्रपाठानंतरं त्र
द्रुत्यमिति गवामयनगतविषुवत्संबंधिग्रहमंत्रपाठानंतरं तावत्स्वर्गप्रापणार्थमि
दं सूक्तं । द्वादशाहधर्माः सत्रेषु [illegible]गदर्शनात् त्रयोदशरात्रादिषु सर्वेषु सत्रेषु सत्रा
त्मकद्वादशाहस्यधर्मा भवंति कुतः त[illegible]गदर्शनात् द्वादशाह[illegible]गुणानां सत्रेषु
दर्शनात् त्रयोदशरात्रमुपयंति अभिप्लवं सर्वपृष्ठ्यादिषुवतउपयंति ह॰
पृष्ठ्यमुत्तरमिति तथा पृष्ठ्यमुपरिष्टाद्विषुवतः सर्वमुपयंत्यभिप्लवमुत्तरमिति अत्र
पौर्वापर्यविधिपरे वाक्ये द्वादशाहिकपृष्ठ्यं दर्शयति सा यस्तत्पूर्वोक्त एव साम पर्यादि
तिगणाएव गणानुग्रहीतुं समर्थो नान्य इति गवामयनार्थे का[illegible]ष्टकायां दीक्षा गवाम
यनाय गवामयनार्थमेकाष्टकायां दीक्षा भवति गवामयनं पञ्चम्येकाष्टकायां दीक्षेतेति
तांड्यश्रुतत्वात् एकाष्टकानाम माघकृष्णाष्टमी प्रसिद्धः गवामयनमिति वर्त्यमान
स्य सत्रस्य संज्ञा संव्यवहारार्था संवत्सरप्रभृतीति गवामयनमहत्तोनीत्येवमादि फा न्तु
[illegible]नीपौर्णमासे ॥ अथवा फाल्गु[illegible]न्यां पौर्णमास्यां गवामयनाय दीक्षा भवति एवम १
पि तांड्यश्रुतत्वात् फाल्गुनीपौर्णमासे [illegible]हो क्षेतेति चैत्र्यां अथवा

वैशाख्यां पौर्णमास्यां गवामयनाय दीक्षा भवति चित्रापौर्णमासे दीक्षेरन्नित्येवमपि अश्रुतत्वात्
तु २ चैत्र्यहे वा पुरस्तात्प्राग्वैशाख्याः पौर्णमास्याः अथवा प्राक्पौर्णमास्याः पुरस्ताच्चतुरहे गवामयना
यदीक्षा भवति अर्वाक्पूर्वोक्त चैत्र्याः पौर्णमास्याः प्राक्यौर्णमासी फाल्गुनी तदर्थः तस्याः पुर
तु ४ स्ताच्चतुरहे इति प्राक्यौर्णमास्याश्चतुरहे दीक्षेतेति श्रुतेः वैशाख्यानंतर्यात् पौर्णमास्याः पुर
स्ताच्चतुरहे इत्युक्ते तत्र वैशाखी पौर्णमासी च चतुरहस्यावधित्वेन ग्राह्या कुतः आनंतर्यात् चित्रा
पूर्णमासे दीक्षेरन्नित्युक्तानंतरमेव प्राक्यौर्णमास्याश्चतुरहे इत्यस्य श्रुतत्वात् माघ
नंतरोक्तत्वाद्बुद्धौ संनिहितेति॥ अतश्चैत्र्या एव पुरस्ताच्चतुरहे दीक्षा सर्वा वा अविशेषात्
अथवा सर्वा पौर्णमासी चतुरहस्यावधित्वेन ग्राह्या॥ कुतः अविशेषात् हि श्रूयते पुरस्तात्पौ
र्णमास्याश्चतुरहे इति अतः सर्वापि अनियता या काचित्पौर्णमासी चतुरहस्यावधिः अनियते
ति॥ ननु आनंतर्याद्वैशाख्युक्तं॥ भवेदनंतरायां प्राप्नोतीतिः यदि पुरस्ताच्चतुरहे दीक्षेरन्नित्येतावदेव वाक्यं
स्यात् न पौर्णमासी श्रूयेत श्रूयते च पौर्णमासी वाक्ये सा च न विशेषिता अश्रुतोऽनियम इति एतावा
न्पूर्वः पक्षः अथ सिद्धांतमाह माघी वा क्रयश्रुतेः वाक्यशेषावधारणात्॥ माघी वा माघ्येव वा चतुरहस्या तु ५
वधित्वेन ग्राह्या न वैशाखी नाप्यनियता नापि फाल्गुनी कुतः क्रयश्रुतेः यतश्चतुरहे पुरस्तात्पौ
र्णमास्या दीक्षेरन्नित्युक्तं श्रूयते तेषामेकाष्टकायां क्रयः संपद्यत इति एवं च सति यदि माघ्याः एव
पुरस्ताच्चतुरहे एकादश्यां दीक्षा भवति तदैवैकाष्टकायां माघकृष्णाष्टम्यां क्रयो भवति नान्यथा

अतस्तस्याः कृष्णपक्षे तेवं त्वा हेवमवसीयते यन्माघ्या एव पुरस्ताच्चतुरहे दीक्षेतेति न पूर्ववैतानसू
दे॰ भाः त्रे माघ्याः पुरस्तादेकादश्यां समारंभावसाइत्यादि तत्कथमेवं ज्ञायते यन्माघ तस्या एवैका
अ॰ १३ ष्टकेति तत्राह लोकप्रत्ययात् लोकः शिष्टजनस्तेन शिष्टा हि एकाष्टकाशब्देन माघस्य तस्या एव
२ क ४ मीमबाहुर्न सर्वासामष्टमीमिति अतो लोकप्रत्ययान्माघ तस्या एवैकाष्टकेति सिद्धं लोका क ३
च्चैव प्रतीयते यतः अर्थवादाच्च न केवलं शिष्टप्रत्ययात् अपि तु अर्थवादाच्च वाक्यशेषा
च्चेत्यर्थः कथमासावर्थवादः तामनु नि[illegible]तमोषधयो वनस्पतयो नूनं निष्टंतीति तथाति यथोभि
नेदमाना अथ बभ्रुवमस्य वयं तीति वनस्पती नावग्रहो हो पायश्चास नं च बभ्रु यकाले तदेव संभवतीय
देकाष्टकाश[illegible]दे नावश्यं माघ तस्या एव मोग[illegible]ते शांखायने विशेषः स स दशगवामयनस्य
दीक्षा द्वादश भवं तेषां तस्यामावास्याया एकाहरुपरिष्टाद्दीक्षेरं माघस्य वा तेषामावस्यामावास्याया
मुपवसथः फाल्गुनस्य वा द्वादशाहे दीक्षेरं कृ[illegible] फाल्गुन्यां स्तामोर्स्यमास्या दीक्षेरं स्तेषां ज्योत्स्नस्य रे पु ६
पं च ५ म्यां प्रसवइति [illegible]तेषां तस्यामावास्याया एकाहरुपरिष्टाद्दीक्षेरन्माघस्य वेत्यादि इति किं
कानि षिधये तस्यामावास्याया एकाहरुपरिष्टाद्दीक्षेरन्नित्युक्तं [illegible] गवामयने तु कौला
दीक्षा [illegible] वैशाखे ज्येष्ठे तु विकल्पे ते चैत्री पहे [illegible] वा दीक्षेरं संवत्सरा
दीक्षाः कुर्वीरन् एते नो क्रमनादेशसांवत्सरिकाणामिति तासां एकाष्टकायां दीक्षेरन् फा तम
ल्गुने दीक्षेरन् चित्रापक्षस्य मासे दीक्षेरन् चतुरहे पुरस्तात्पौर्णमास्या दीक्षेरन्निति कालद्वयोपु २

ह ५ ता खां ३

ज्यौ २ त्या १

नाविधिमुपदिशति पवमानेषूद्गातारमन्वारभेरं श्येनोसिगायत्रछंदा अनुत्वारभे स्वस्तिमासं
पारयसुपर्णोसि त्रिष्टुप्छंदा अनु सि जगच्छंदा इतीतरयोः सवनयोः अत्र गवामयने सर्वेष्व
ह्नेतास्वपि पवमानेषु उद्गातारमन्वारभेरन् प्रातःसवने श्येनोसीति मंत्रेण माध्यंदिने सु
पर्णोसि त्रिष्टुप्छंदा इति मंत्रेण तृतीयसवने आर्भवे पवमाने सभुरसीति मंत्रेण तस्मादुहैतदुवाच
प्रातःसवने बहिष्पवमाने उद्गातारमन्वारभामहे श्येनोसीत्यादि सर्वस्य क्रतुत्वात् सवनांतेषु ज
पंति मयि भर्गो मयि महो मयि यशो मयि सर्वमिति सवनानामंतेषु सर्वेष्वह्नितामपि भर्गादि इत्यादिकं
मंत्रं जपंति अपसर्पणे स्थितेषु सर्पणे स्थितेषु सवनेषु जपे मयि भर्ग इत्यादि श्रवणात् सर्वत्रैके यज
तिशब्दात् इमौ उद्गात्रालंभसवनांतजपौ सर्वत्र सर्वयज्ञेषु भवत इत्येके आचार्याः कुतः यजतिशब्दा हुः८
त् पुरुषो ह नारायणः प्रजापतिरुवाच यज्ञस्ये [illegible] सु स्यातां तस्मादुहै
तदुवाचेत्यादिना यज्ञमात्रे विधानादिति पूर्वः पक्षः सिद्धांतमाह न प्रकरणात् यद्युक्तं यजतिश हई
ब्दात् सर्वत्रैमौ भवत इति तत्र प्रकरणात् गवामयनप्रकरणे हि ह्येताविमौ पठ्येते तत्र यजतिशब्दानुग्रहः २५
प्रकरणानुग्रहश्च भवतः इतरथा अनुप्रकरणबाधः स्यादिति तस्माद्गवामयन एवोद्गात्रालंभस
वनांतजपौ न सर्वत्रेति अस्य सूत्रस्याभिप्लवबहुलत्वात् प्रथममभिप्लवस्य स्वरूपमाह १ आभिप्ल
विकः षडहः स्यात् इति शेषः षण्णामह्नां समाहारः षडहः सोभिप्लवसंज्ञो भवतीत्यर्थः तत्र कान्यहा
नीत्याकांक्षायामाह॥ अग्निष्टोमो प्रथमान्त्यौ [illegible] उक्थ्याः इतरे तत्राभिप्लवे षडहे प्रथमान्त्यो प्रथमषष्ठाव

कृष्या १

[illegible] नयजस्वे

ग्निष्टोमसंस्थो इतरे मध्यवर्त्तिनश्चत्वारस्तु[illegible] संस्थाः शाखान्तरे त्रिकद्रुका अनुलोमाः प्रतिलोमा
द्वि० भा० श्चाभिप्लवे समाम्नाताः स्वशाखायामपि दर्शनमस्ति ॥ अभिप्लवस्याहर्वृद्धि ज्योतिर्गौ[illegible]युरिति अग्नि
अ० १२ ष्टोमसंस्थ ज्योति इतरौ तूक्थ्यौ ॥ तेषामानुलोम्येन प्रातिलोम्येन वा क्रियमाणानामेवं भवति यथो मेव १
३ परे शमणानीति वक्ष्यमाणत्वादभिप्लवस्यात्र प्रथममनुक्तत्वात्तस्य प्रथमे प्रयोगे प्राप्त आह अ
ति[illegible]रात्रश्चतुर्विंश शमहरग्निष्टोम उक्थ्यो वा प्रायणीयातिरात्रात्परता चतुर्विंशमहरग्नि
ष्टोमसंस्थं भवति शाखान्तरश्रवणात् स्वशाखायामपि दृश्यते समानमेतदहर्यच्चतुर्विंशम
हाव्रत इति संस्थाभिप्रायमेवैतत्समानत्वं अथवा चतुर्विंशमहरुक्थ्यसंस्थं भवति चत्वारोभिप्ल
वाः पृष्ठ्यश्च मासः चत्वारोभिप्लवाः षडहा एकः पृष्ठ्यः षडहः एतैस्त्रिंशदहानि रात्रश्चतुर्विंशमहर्व्य
तिरेकेण प्रथमो मासः अतिरात्रचतुर्विंशाभ्यां उ षष्ठमासस्यापरेणां भविष्यति एतं चत्वार उ
त्तरे पादशाः प्रथमो मासोभिहितः एवमेवोत्तरे द्वितीयप्रभृतयश्चत्वारो मासा भवन्ति षष्ठेत्र
३ योभिप्लवाः ष[illegible] मासे प्रथमं त्रयोभिप्लवाः षडहा भवन्ति पृष्ठ्यः त्रिभ्योभिप्लवेभ्यः परं [illegible] षड ष० ५
हो भवति अभिजिदग्निष्टोमः पृष्ठ्यात्परो अभिजिदग्निष्टोमसंस्थो भवति अस्योभयसंस्थत्वस
वक्ष्यमाणत्वादत्र विशेषयति अग्निष्टोम इति त्रयः स्वरसामानोग्निष्टोमा उक्थ्या वा अभि णम
जितः परे त्रयः स्वरसामान इत्येवं संज्ञकाः अग्निष्टोमसंस्थाः क्रतवो भवन्ति अथवा[illegible] स ३
स्थाः स्वरसामानो भवन्ति उभयथा प्रातपक्षे[illegible]त्वात् इति नुय[illegible] स्वरसाम्न उपर्यन्यथ

नुः२

येग्निष्टोमेतिनिर्त्तिं एवमयं षष्ठो मासो द्वाभ्यामहोभ्यां हीनः प्रायणीयेनातिरात्रेणा चतुर्विंशे
नचाह्ना सह त्रिंशक एव संपद्यते ॥ अग्निष्टोमो विषुवान् स्वरसामभ्यः परोऽग्निष्टोमसंस्थो
विषुवान् इसेवं सं[illegible] कर्त्तं सत्रस्य मध्ये भवति त्रयोदशातिरात्रमध्ये इमंतिरात्रसंस्थं वहन्ति म ३
२४ तेनात्राग्निष्टोमेऽनुक्तं संज्ञायाः प्रयोजनं विषुवांस्त्रयः स्वरसामानं त्रयः स्वरसामानो विषुवंत
मभितः इसाद्येसंव्यवहारः ९ तस्मिन्विशेषमाह प्रातरनुवाकः संधिवेलायां तस्मिन्विषुवति
संधिवेलायां पर्युदयं प्रातरनुवाको भवति न यथा[illegible]ग्वाचं प्रवदितोः नुदिते अथवा उदिते स: ६
र्ये विषुवति प्रातरनुवाको भवति यथा[illegible] वा वाशकोविकल्पोर्थः यथा[illegible] यथा प्रभूता स्वा १
नुक्तं प्राग्वाचं प्रवदितोः प्रस्तरनुवाकोपाकरणामिति तथैव यावच्छेनेव काले भवतीत्यर्थः
एवमपि शास्त्रांतरेषु नः प्रसूतत्वात् सौर्यमनुपालंभ्यः अस्मिन्विषुवति सौर्यः सूर्यदेवतः प
दानाद् शुर्[illegible]द्दे सवनीयस्योपालंभ्यः उपसंसमीपे आलंभनीयः पशुरेव बंधनीयः उपश
ब्दसामर्थ्यात् नगले सवनीयस्तुत्तोमायनपशुर्वा ऐन्द्राग्नो वा कुमयाग्ने एकादशिनो वा
भवत्येव द्वितीयोयं पशुः सौर्यः तथा च श्रूयते द्वावनुयालंभ्यौ पश्व सौर्य द्वितीयं पशुमाल
भतेवैषुवते ह्या जायसंम हाव्रतं इति उद्गत्समित्तिग्राहगृहीतां अस्मिन्विषुवति उद्गत्यं मित्स ३
नेनमंत्रेणाग्रहणां कर्त्तव्यं अप्यार्तिग्राह्यामेवोद्गत्यं जातवेदसमिति श्रवणात् अतिग्रा
ह्यं वर्जयेत्वर्जं अस्य महस्य[illegible] जयित्वान्यां सर्वो विधिरतिग्राह्यवर्जवत्ति

स्य जैं सप

श्व२

ततश्चातिग्राह्यग्रहणाकाले वैकंकतेन पात्रेणास्य ग्रहणं प्राप्तः सवने श्चाग्रयणानंतरं मा
ध्यंदिने वोत्स्याह नंतरं पष्ठोपाकरणात्स्वावापूर्ते भ तदुक्तिमाहे कुमदहोम[illegible] भक्षावर्जमि
[illegible]तिसूत्रितत्वाभ्युन्नोतिग्राह्यवयजमान[illegible]कारकोनभवति न्यायप्राप्तस्य होमकर्म्मैव
षडहोऽभिवर्तस्येव सर्वपृष्ठप्रतिलोमं [illegible] मह्यपेक्षितमर्थमस्थालीयं विषुवंतमुभयतोवस्थाना
त्पूर्वापरमासषडहयोर्गुणार्थं न्यायप्राप्तं वा पृष्ठ्यावित्यपृष्ठ्यै [illegible]र्थं तयोर्यः पर्वेपृष्ठ्यः स्वरसामानतनु
कं स्तंप्रतिलोममुपेयुः तोऽप्येवमेवप्रकृतत्वात् स्वशाखायामपि अभिप्लवं पूर्वं पुरस्ता
द्विषुवत उपयंति पृष्ठ्यमुत्तरमिति तथापृष्ठ्यमुपरिष्टाद्विषुवतः पूर्वमुपयंत्यभि[illegible]वमुत्त
रमिति तत्रविशेषमाह अभिजित्स्थाने विश्वजिदग्निष्टोमः अभिजितः क्रमप्राप्तस्था
ने विश्वजिदग्निष्टोमसंस्थोभवति अस्यउभयसंस्थत्वस्यवक्ष्यमाणत्वादत्र विशेषय
त्यग्निष्टोमइति सर्वपृष्ठश्चेत्सर्वेतिग्राह्याः सविश्वजिदग्निष्टोमः सर्वपृष्ठश्चेद्भवति न
दा अस्मिन्सर्वे त्रयोप्यतिग्राह्याभवंति शाखांतरे सर्वपृष्ठोवेतिविहितं स्वशाखाया
मपि इष्यते न उपरिष्टाद्विषुवतो विश्वजितः सर्वपृष्ठमग्निष्टोममुपयंतीति पृष्ठ्य[illegible]
षडहेष्वन्यहमेकैकस्य ग्रहणादर्शनात् सर्वग्रहणं एवमेव यथापूर्वं विश्वजित्सर्वे[illegible]
काहएव ग्रहणं न इत्यनयाप्रकृत्या त्रयाणामप्येकाहएव ग्रहणविधानात् सर्वपृष्ठप्र
तिलोम[illegible]मित्युक्तात्वसर्वेत्रयः स्वरसामानः प्रतिलोमाः सर्वे त्रतीयः ततोद्वितीयस्ततः

प्रथमः इत्येवं ततो विश्वजित् ततः प्रतिलोमः पृष्ठ्यः षडहः त्रयस्त्रिंशादिमहाः तत्र पूर्वं षं ४
महस्ततः पंचमं ततश्चतुर्थं ततस्तृतीयं ततो द्वितीयं ततः प्रथममिति ततस्त्रयोभिप्लवाः
षडहाः एवमयमेकोष्टाविंशत्याहोभिः सप्तमो मासः महाव्रतोदयनीयाभ्यामसमह
हांभविष्यति ततः एकः प्रतिलोमः पृष्ठ्यः षडहः ततश्चत्वारोभिप्लवाः एवमष्टमो मासः
एवमेव नवमदशमैकादशा मासा भवंति प्रतिलोमे पृष्ठ्ये अतिग्राह्याणामपि प्रातिलो
म्यं भवति उपाकरणादृध्याणां च सर्वेष्वहःसु प्रतिलोममित्यनेनैवोन्नेहपक्षगते षष्ठेपि मासे
ग्राह्यमासस्य प्रातिलोम्यं प्राप्तमत आह षष्ठमासे त्रयोभिप्लवाः उत्तरपक्षस्य षष्ठमा
से सत्रस्य द्वादशोहस्य पर्वः तत्र त्रयोभिप्लवाः षडहा भवंति गोआयुषी त्रिभ्योभिप्लवेभ्यः तु
४ गोआयुषी तु स्थसंस्थौ भवतः सर्वं आयुः ततो गोः ततोऽन्यायुश्च गौश्च द्वे अहनी इति
कृतत्वात् अल्पाक्षरत्वात्सूत्रे गोः पूर्वनिपातः गोआयुषोरुभयसंस्तुतेपि नातिरात्रौ च
कृतमग्निष्टोमाविति कृतत्वात् दशरात्रः गोआयुर्भ्यां ...द्वादशाहिको दशरात्रो भवति प ५
तथा पृष्ठ्यः षडहः त्र्यश्छंदोमा अविवाक्यं दशममहरिति अत्र शांखायनः संस्थिते
दशमेहनि सदोहविर्धानानि समूह्य आग्नीध्रं पत्नीशालं वा यन्त्येवं कुशोर्बहुलमुपस्तृ
णांति कर्णियया कुंडमुभाभ्यामिदं धत्ति प्रातः सोमः अथ महारात्रे प्रातरनुवाकमुपा
कुर्वंतीति एवमयं द्वादशोर्मासः तस्मै जातः महाव्रतमग्निष्टोमः दशरात्रात्परं महा

काला:

व्रतमग्निष्टोमसंस्थं भवति महाव्रतमित्यस्य संज्ञा संव्यवहारार्था अस्मिन्महाव्रते विशेषमा
ह० प्राजापत्यपश्वालम्भः अस्मिन्महाव्रतसंज्ञके हनि प्राजापत्यं पशुं तूपालम्भः सवनी
१०भा० यस्य संस्थिते द्वितीयो वा धनीयः सवनीयस्तु पश्वत्र यमध्याहे कः कश्चिद्वहस्पैवासौ यं द्विती
अ०१३ यं पशुं लभते वैष्णवते हन्या प्राजापत्यं महाव्रत इति श्रुतत्वात् अहं गृह्णाति विनन्दुर्वीव
५. स्पतिं विश्वकर्मन्निति वा अत्र महाव्रते एकं ग्रहं गृह्णाति वैकंकतेन पात्रेण तस्य ग्रहस्य
5 वैकल्पिकं मन्त्रद्वयं विनन्द्र मृधश्चेत्यनेन तं ग्रहं गृह्णीयात् वाचस्पतिं विश्वकर्माणमि
नेन वा विश्वकर्मन् हविषेत्यनेन वा वा शब्दः प्रत्येकं योज्यः अपातो महाव्रती यस्पैवे
ति पत्रेस्य यस्मै वे विदुषे तं ग्रहं गृह्णाति तदैन्द्राय वैविमृधे गृह्णीयात् अथ यो विश्व
कर्मणोऽसावित्यह तत्र यस्यापि श्रुतत्वात्तायथा लिंगदेवतो द्वेषो भवति अतिग्राह्य
वत् अस्य महाव्रतीयग्रहस्यातिग्राह्यवद्विधिर्भवति तत्र श्मानि ग्राह्यवन्द्व्यर्थशांकालानां व६
मध्ये स्पतमस्मिन्काले ग्रहाणां माहेन्द्रमन्त्रहोमश्च भवति म न्द्रेणाञ्जु मन्त्रविशेषमाह ३
पमायन्तु मरुयस्सनीडा उपयमाज्जाहूयमाम नो याद्रिपाम हन्तुवं पश्यमानो मयिरमेद्देवा
नां तेजसे ब्रह्मवर्चसायेति महर्षाणां यजमानैः वृप्यधायंत्वि स्मनेन मंत्रेण यजमाने स्स्पृम राम
हाव्रतीय ग्रहस्य भक्षणांकर्तव्यं प श्चोपाकरणं वाणेन शततन्तुना शततन्तेन वा यस्यैसे ५.
शततन्तुः तेन शततन्तुना वाणेन पश्चोपाकरणं कर्तव्यं पप्यस्य महाव्रतानामस्यापाक

दशांकर्न्नेयं मौंजास्तंतवः अस्मिन्वाहोमौंजास्तंतवो भवंति वैतसं वाहनं यद्यपि वीरणा
वाहनं हस्तेन अश्मिडं नद्यापि वचनाद् अबाह्मस्य वाहनं वैतसं वेतसहस्तं सं बधि भवति वा
रोमहति वीरणा अत्र षष्ठे होगम् अन्नं ऋ हुं बदो वा होर्मिन्त्र हुं वशोभावे यजिपष्ठे हस्य होहितेन।
त ४ नमुहे नौ [illegible] रलोम्ना चर्म [illegible] राणि पिहितः स्यात् तस्य दृशाः स्युप अच्छिद्रे पुरुशाश्शतन्त्या बन्धाः स्यु
मे [illegible] पोहार्भ्यो वा त्रि [illegible] तिशांडि लभ्यत्र तु त्रिंशं मध्यमे त्रयस्त्रिंशतां भवभित इति दशाभ्यां
प्राकृतमुपाकरणाम त्रापि तद्यावत् कानके बर्हिभ्यो वाहो नवशातं तंतु नामाहेङ्ग लोत्रमुपाकरो
ति बाहो नेववेति शांखायनः अथै तां वीरणां शततंत्रीमुपकल्पयंति तस्यां पालाशीस् ना
भवस्योर्द्धं वहेद् इदपि वी र्द्धं वहेसूनापालाशाहे द्स्तामानध्रुहेन सर्वं रोहितेन वर्मेणा वाध्यते।
लोम्नाभिषीव्यति तस्ये मूले द्दं दशधातिविध्यंतितत् दृशाः दशा [illegible] प्रवयंति ता अग्रेना नासं जैः ६
बध्नंति दद्समासा वीणा शततंत्री भवतीति २ दृसीषूपविशंति अत्र महाव्रते सर्वे ऋत्विजो
दृसीषु कूर्चेषूपविशंति दर्भमयाः कूर्चा आसनविशेषाः प्रादेशाच्चा अत्र दृसीशब्देनाख्यंतेन गा
यच्छं होग स अन्त स्मिन्नारोहति कूर्चा नारोहेयुं प्रषी व्रह्मा गृहपतिश्च अस्मिन्थं तस्मिन्नेहात र्यासं
होमारोहति सति इतरे कूर्चानारोहेयुः उद्गाता मासनं च प्षी त्पमर प्रषी पार्श्व वर्तिनो प्रस्तोत्स्प्र
ति हर्त्तारो ब्रह्मा गृहपतिश्चेति मानवे र्द्ध कूर्च इतरे षामिति अत्र शांखायनः अथैनं हो हितेनाः
प्रतिपुंरु षं दृसीः कुर्वीतय था प्रादेशमात्रे सोपरि समिसुहिति पृंखे हाता प्रेंखे होलान त्रे होता

अथ पुंश्चल्के उपविष्टः प्रतिगृणाति ३
कूर्च २ द्रु ३

पविशन्ति तस्य ह्रस्वांशो आर्द्रघनं सत्रे प्रकरमुत्क्रमन्ति यथ घर्मा उदुम्बरः स्यात् यदि हस्तौ हि वा फलका
नि संस्यूतानि स्युस्तथा तु मात्रं भवन्त्य ... मात्रं निर्मुक्तं तत्र ... फलके अध्वर्युः प्रतिगृणा
ति महदुक्थं शंसन काले तत्र ... औदुम्बरं भवति ... तासां घाः प्रादेशमात्राः ... प्रादेशमात्राः पादाः आ
दे० भा० अ० १३ संद्यामुपविशति महाव्रते ... स्तवनायाः प्रादेशमात्राः पादाः यस्याः सा प्रादेशपादा ... तस्या सो द्रु ४
मासंदीव दत्यत अस्या मासंद्यां अन्यत ... उपलविधानादि सोमासंदीव भवति तत्र ... मा २
त्रासंदी शीर्षोपलानि वयनं यत्मुं जरज्जाः कार्याः । अत्र षष्ठहोतरस्मूत्रं अपरयाधोरौदुम्बरी मासंदी
मौञ्ज विवानामतिहरेयुः ... प्रादेशमात्राः पादाः अर
त्निमात्राः शीर्षानूच्यानि ... अन्तर्वेद्यभिगरापगरौ
अन्तर्वेदि वेदिमध्ये अभिगरापगरौ भवतः अत्र षष्ठहोतरस्मूत्रं ब्रह्मणोऽभिगरः ...
... उपविशेत् अभिगृणातीत्यभिगरः अभिष्टौतीत्यर्थः वृषलोऽपगरोऽपरस्यां
... वृषलः शूद्रः अपगृणाति ... अपगरः स ब्रूयात् ... इमे सत्रिणः सू ५
इति ... अभिगरः आक्रोशत्येकः प्रशंसत्यपरः तयोरभिगरापगरयोर्मध्ये एकोऽपगरः
सत्रिणः आक्रोशति निरस्यति अपरोऽभिगरः सत्रिणः प्रशंसति प्र... शंसां ... करोति एतद्वै पूर्वं द्रु ६
सू ... पुंश्चलूब्रह्मचारिणौ ... आक्रोशतः पुंश्चलूः ... प्रतिवं
नीति पुंश्चलूर्वे ... जघनचपला ... ब्रह्मचारी ... पुंश्चलूब्रह्मचारिणौ अन्योन्यं

परस्परमाक्रोशतः नुद्वेगकरं वाक्यं भाषेते अत्र षष्ठे स्थाने तत्र सर्वे स्थाने गतो धीपं चक्रमाचार्यं
तर्वे घुरस्मुखस्तिष्ठेद् हिर्वेदि पुच्छली दक्षिणामुखो सस्थापयेत् पश्चिमे तिन्द्वचकीर्णं चिन्तिति
धिक्त्वा ज्ञात्मिपुच्छ लिग्गामस्य मार्जनियुक्त षस्य पुर षस्य पश्चिमप्रदेशे ज्ञानोति जलचारि
भूत्वा योऽवर्मणो पादमंडले व्याय षष्ठे तेऽभूः भूत्वा यो वर्मः आर्यस्तेव स्मिकः ततो भूत्वा योऽपि
हिमंडलेव नंले च मर्मणोनिमित्त भतेव्याय षष्ठे ते विद्ध मात्मा भिमुखं च मेरा आकर्षणां कु
र्वीत मदीयमिदं मदीयमिदमिति स्पर्द्धया स्वाभिमुखं बलादाकर्षणं कुरुतः स्पर्द्धः एतदपि
वशाद्धर्मश्चेतं चेतिमानवे जयत्यार्यः एवमाकर्षणं क्रियमाणायथा आर्यो जयतितपा
कर्त्रमनभूत्वा अत्र षष्ठे स्थाने तत्र दक्षिणो न मार्जालीयमर्यो तर्वेदिदक्षिणामुखस्तिष्ठे
द् हिर्वेदिः शूद्र उदङ्मुखः अत्र अर्य इति पाठः अर्यः स्वामिवैश्ययोरिति स्मरणात् अर्यो वै।
श्यः अर्याभावे यः कश्चिदार्यो वर्णः अर्याभावे आर्यो वैश्याभावे ब्राह्मणो वा क्षत्रियो वा तम
र्यः ततोऽश्वेतं मपरिमंडलं चर्म व्यापच्छेतां शूद्रः पूर्वं आत्माभिमुखं चर्माकर्षेत् पश्चादार्य इति शेषः
एमारत्नीयं प्रस्तासं एवमनेन प्रकारेणान्यस्यासं व्यस्यस्य रथ्यर्तम धर्मेण सर्वेषां त्रिः क्षि
क्रियास्यात् सर्वेषां कर्मणा निष्ठिते ततो वा भिगरक्षितोब्रूयात् सर्वेषां सर्वोक्तानां कर्मणां
समाहियद् भिगरेणा सर्वमुक्तं तदेवपुनाक्षिर्ब्रूयात् अग्न्यागारमेसत्रिणाइत्येवं अव [illegible] ज ९२
म्भृ प्र[illegible]त् अवसज्ञ्यतच्चर्म विसृज्य शीघ्रं प्रधावेत् ततेनैभावाक्षिणायात तेश्र

१० भा० श्व० १३ ७

इध्मं तेनैव वर्मणा अग्नार्यो हिन्यात् यथाभिषेवनमिति रांबलच्चापोऽक्षोभोत् योयोऽस्याभिद्र
तश्चाक्रोशो विरूपभाषणं तेन तेन ..व्र स्त्र बाहिपु ..लोमाक्रोशोत् मार्जालीयं दक्षिणेन परि
वृते मिथुनं संभवति मार्जालीयं दक्षिणेन मा..लीयादिस्याद्दक्षिणस्यां दिशि बहिर्वेदि
परिवृते मिथुनं संभवति स्त्रीपुंसौ सुरतसंभोगं कुरुत इत्यर्थः स्त्रीपुंसौ मिथुनमित्य
मरः संभवनं सुरतकरणमिति अत्र छंदोगसूत्रे विशेषः पश्चिमेनाग्नीध्रीयं बहिर्वेदि प
रिश्रिते मिथुनौ संभवेतां यो वर्णालिभेन इति मानवे दक्षिणस्यां वेद्यां श्रोण्यां परिश्रिते
वृषलमिथुनौ भवत इति क्षत्रियं सन्नाहयति दक्षिणां वेदिश्रोणीमपरेण दक्षिणां वेदि
श्रोणीमपरेण दक्षिणस्यां वेदिश्रोण्याः पश्चादध्वर्युः क्षत्रियं सन्नाहयति क्षत्रियं सनेन तु वुले
ति पूर्वेण सन्नाहयुक्तं कारयतीत्यर्थः मर्माणि ते इति कवचं प्रयच्छति मर्माणि ते वर्मणा
इति मंत्रेणाध्वर्युः क्षत्रियाय कवचं सन्नाहं प्रयच्छति परिधानाय समर्पयति न स्त्रीमन्त्रमः
बहुवचनादन्येभ्योऽपि त्रिभ्यः क्षत्रियेभ्यस्तूष्णीमन्येकैकं कवचं प्रयच्छति एवं चत्वा
रः क्षत्रियाः कवचिनो भवंति त्रिः समंतं परियंति शालामपरेण तिस्रश्चत्वारः कवचिनः क्षत्रियाः
शालामपरेणागत्य देवयजनं समंतं सर्वतः परि इति त्रिर्वारं परियंति यति .. छन्ति परिभ्रमणं प्र
दक्षिणं त्रिर्वारं कुर्वंतीत्यर्थः अत्राह शांखायनः अपेत मध्वर्युः पुजन्यगणाद्दक्षिणां वेदि समं
तं सन्नद्धाः यांति क्षत्रिया राजपुत्रा वा धनुष्मंतो ऽक्षेषु नाहयसेनिनो वेदिं त्रिः प्रमत्तनिविपरि

राम ७

तैर्मानस्य तमारेवणांविध्यतितन्नासपत्रेणातिविध्यदेवांद्भु त्तीयमेवंच तीयं तं प्रायमुद्वेरश्र
युं त्तितन्नैव विमुच्चे ति अथ षष्ठे होगसूत्रं अथ राजा नष्टं संनाहयेत् तस्य व्यवरात्री या २
वनुयायिनो स्यातां पूर्वेणाहेवयज्ञनष्टं संनह्येरन्ये तस्मात् दक्षिणेन यदि यायुः स्त्र्वेशा
पत्नी भ्रा लामुष्णतागत्वा दक्षिणेनैणावेधंते प्रायो वोरभीनास्तीर्यतेषां नेष्ट्रा अनु समुपवेशय
न् अथास्मै वर्माभिहरेद्द्भ्यं वाभिहरंत मनुमंत्रयेत नान्ति ष्ठ राजन्निन्द्रमादिना पश्चिमेन
परियाहीन्नु ख्यातेनैव प्रत्यावृज्योत्तरेणनवेधंनेव स्थाप्य ब्रूयाद् स्तंस्त्रं बध्नीष्ठां ज्येमा थो
युधं स्त्रुक् घ श्री निषतुपकल्पयस्वायस्मयान्यमेवकं कवचत्तुर्थांमिति प्रतिधत्स्वेति ब्रूया
त् तं प्रतिदधानमनुमंत्रयेत वैणावतायेत्यादिना संहन्यातिब्रूयात् संहतेषु समत्र यमा
रोहेतिराजानं ब्रूयात् दक्षिणेन रथं पंक्त्वो त्तरेणाग्नीधीयं ह्वीपे यथं मेणो विबध्नीयुः
तेस्य पास्त्र दक्षिणाहेवयज्ञनं परीयान्यु र्वैव मार्गमनेषु विध्येहैकेके नोत्तरेण त्रयं न्तिपातय
न् अथ परस्मादिति एयथाभिप्रेत मसेषुः तृतीयेन विध्योद्द्र्व यापाः तद्याचतुर्थमिषु पांसु १५
शं मन्येथास्तामस्य गोद्दश्वावतिष्ठेयाः तत्र गत्वा विस्तंभयेयुः वर्मादि सन्नहनमपनये
युरित्यथः ब्राह्मणामुख्ये मद्दंहिं कारवेलायां कारयेदिति भ मिंदुदुभिमावृजेत् तत्र भूमि
दुंदुभि संबंधिनः पदार्थान् कृत्वोक्तानासद्द प्रविश्य संधाय रोहणादिकर्म करोति अतश्च
होगानुरोधेन सर्वपदार्थेभ्यः स्रुवैर्हात्रि पायकवच समर्पणादि तु ज्ञातरेक तृत्रियमि

होतॄणां तं कर्मेध्वं अभिगराघस्यत्सर्वे [illegible] समाने कर्मेध्यं कात्यायनोक्तक्रमेण उत्तरेणावा

त्वालं च शाचर्मके ए विशाख्यो वास्तीर्णं मुष्ठितं वा विध्यंत्यनिःपत्रं वा त्वालमुत्तरेणावा
त्वालादुत्तरस्मिन्नेशे चर्मा चर्मे वेध्या चर्मकारे आस्तीर्णं भवति अथ वा विशाख्यानिखा
तायां स्थूणायामुच्छ्रितं भवति ऊर्ध्वग्रीवमिति मानवं हि त्रियाश्च परिगमनं कुर्वन्त

चर्म एकैकेन शरेणानिष्पन्नं यथा भवति तथा विध्यंति यथा शरपत्राणि पिच्छानि च
र्मणो निःसृत्य न यांति तथा वेध कार्यः यथा शराश्चर्मणि ग्रोना एव तिष्ठंती त्यर्थः इति
रोनन चर्म यंतिनि हान्त्रियाः एवं चर्म शरैर्विद्धा चर्मणो दृढ हि रोनयंति गच्छंति शाखांतर
नूपयोगविषाणा बपाऽऽयंति अविदग्धत्वात त्रिर्विंधापुरस्ताद्विमोवनं सर्वे हि त्रियासां दे
१९ वयजनस्य त्रिपरिगमनं वितंतत्रपूर्ति परिगमनं सर्व वदे एकैकेन शरेणान्त्रियास्त दृशा वै ७
चर्म विध्यंतिमसत्द्दि मध्ये ग्रीवा मुविध्यंतीति मानवे एव त्रिर्वारं चर्म विध्वा पुरस्ताद्देवयज
नात्पूर्वस्मिन्नेशे विमोवनं कुर्वंति सन्नाह विमोचनं हान्त्रियाः कुर्वंतीति केचित् घवराधौ
द्दि थाकनुयायिनो स्मा तामिति शाखांतरा प्यविमोचनमिन्ययेः अतएव विमोचना
विधानात् पूर्वं परिगमनमिति प्रतीयते तथा च शाखांतरे एकवाक्यता भवतीत्येतद्दृ दम
दृपतहेन यो च शाखायनः अथैतमश्रुष्यमुपकल्पयति बितत वरूथमिति हहिस्वा ८
मायितस्माद्यीनरस्मिन्यज्ञ एतदेव त्रयोदशक्वा भवंतीत्येतत् [illegible] महाव्रतेयत्रज्ञा।

त्रियं संनाहयति तन्नाप्येतएव त्रयोपुरुषाः स्युरिति व्याख्यातावान् । सह स्रक्तिषु दुं
भीन्वादयंति चतुर्षु स्रवः स्रक्तिषु सह समःकोणेषु दुंदुभीन्वादयंति येकेवनपुरुषादिह
दुंदुभयो न दंतीति शास्त्रांतरात् । आग्नीध्रमपरेणाश्वमर्दस्य वालधानेन वर्मणावन
त्यवालधानेनाहंति आग्नीध्रः शारदांगरहमाग्नीध्रं तदपरेण तस्मादपरस्मिन्देशेश्वं
गतं सवालधानेन सपुछेन वर्मणावनस्पवालधानेन तेनैव पुछेनाहंति वादयतिऊ
दनेनेत्यर्थः सवनीयवर्मणापिनद्धः स्यादिति मानवे अत्र [illegible] छंदोगसूत्रेऽपर्षुदाग्नीध्री
यस्याईमंतर्वेदिश्वचर्मस्यपर्श्चेनस्या दंदुर्वहिर्वेदि आर्षभेनो नद्धो न्यावर्मणामिपिहि
तःस्यात् सर्वतोवनद्धाः स्युरित्यर्थः अत्रचश्वचर्मस्वाल्वानन्मध्ये शंकुन्निखायतेषु
शंकुषु सपुछमार्षभं चर्म ग्रीवमुत्तरलोम प्राक्रपयित्वाश्वचर्मस्यमुखेवर्मणावध्नाम
वैतःपांशुभिःस्तरणीय एवमुपायेन भूमिदुंदुभिं कार्यः गोधावीणाकाः कांडवीणाः
स्तुपत्न्योवादयंती गोधाचर्मणानद्धावीणा गोधावीणा गोधावीणाकं कांडवीणाः
शरकांडमय्यो वीणाः ताउभयविधाः सर्वापत्न्योवादयंति अत्रछंदोगसूत्रे पश्चिमेनो
पगाहनंदेदेएकेकापत्नी कांडवीणां पिछोलां वा व्यत्यासं वादयेत् पिछोलावैणवः वीणावि
व गोधाचर्मणा नद्धा मतीगोधावीणा तत्सु व्यतह्त्य विहाय ऊपमुखं पिछोलां वादनेन कांड
मयींता अपघाटीलाः स्युवहंते तः कांडमय्यः शरमय्य अश्वेति उपगायंति ताएव पत्न्यस्तु

स्ता गोधावीणा ५

द्मी अ५

ति न्भेः सप्तिरगानुपगायंतिस्तोत्रसमीपे गानं कुर्वंति अन्यां श्रृग्वाज्ञीन कुर्वंति मर्द्दलभे
रीपटहहि जानन न्मानपि शब्दान्तोकां कुर्वंति सर्वा बा द्यावेदयुः सर्वा बा चाव दंतीति श्रु
तत्वात् अत्रच्छंदोगसूत्रं नु ननेरो नेरिवा वा व्याहारयेयु र्यावतोऽधिगच्छेयुः शास्त्रा एणधि
द० भा० अ० १३ ६ बृम्यकण्वाः कारयेयुनेरो न्मरपुत्सा यावतो न्तेभेयुहिमर्थ्यैः घोषाश्च उननेरन्तरं कारयेयुः
मेरीशंखयरहमरु दगहृस्यभ्रांतरंगदृभाही नांयावंतोऽधिगच्छेयुः अलाबुवीणाव क्राके
पिश्री मणवीणाय्पोशीलवीणावत्पता: शास्त्रां न यावीणा अपि के किंचाद्यादयं २६
तिवीणाज्ञातानि पत्न्य उपवादयंतीति मानवे उदकुंभाञ्छिरःसु कृत्वा मार्जालीयं दास्यः
पहियंति सस्यः कर्मकार्यः उदकुंभान नुदकस्र्णान् कलशान् शिरःसु कृत्वामस्तकस्पो
परिनिधायमार्जालीयं धिष्ण्यं परियंतिपरिस्रवंति अत्रच्छंदोगसूत्रं गृहपतेर्दास्यो नवा
नुदहरणान्मार्जलीयत्वापृष्ठह्रिष्ण्यं मार्जालीयं परियुर्हमा ३ इदं मधिवितिवदंत्यः पंचावराश्चः पं
चशतं परार्द्धाः पंचविंशतिः सांपुता इति अथैषांहासमश्वतस्त्वावेति काठके अस्त्रवितिमान
वे तत्पाति अथैषांहाः कुंभिन्मोहतवासामा इति वाचयस्तेनाः पर्यायादि पुहेमहाइहेमहा
उ इति गावोहास्ह सुरभयइदं मधु गावोगुंगुल्गांध्यइदं मधु गावोघृतस्य मातरइदं मधुतानि
हस्तसुंदयस्ययसोरिदं मधु तकावयं स्त्रवामहइदं मधु शास्पापृवरतानिवंदं मधु नवैगावोम रामः ६
हीरस्पंगायानुदकमपः पयुः सरस्वतीं नदीताः प्रापमनुजिगाहीरइदं मधु

पु३

म२ २७

निर्गीर्य सर्वा आधीरिदं मधुमद्धिलाकर्षं कुशीर्य थेदं मद्धिनि पर्यायः परिगमनं हास्यो मार्जा
लीयं परि यंतीति यत्तु विहितं तत्र पर्यायादिषु परिगमनानामादिषु एनाः हासी वेहस्य माणा
नषो मंत्रान्वा वयतितत्तो वाचनानंतरं हास्यो मार्जालीयं परियंतिहे महा ३ हे महा ३ इत्यत्रा
परिसमासे एवमंत्रे इति करणोस्य मंत्रस्य गावो हारे सूर भयइत्यादिषु मध्ये तेषु प्रत्येकमंत्रे के
षु प्रत्येकमादावनुषंगज्ञापनार्थः गावो हारे इत्यादयश्चाष्टौ मंत्राः निर्गीर्य सर्वा आदधीरि
दं मधुमद्धिस्येताः प्रत्येकं सर्वेपि मधुशब्दांता वाक्यस्य सर्वस्य परिसमाप्तत्वात् आकर्षे कु
शीरित्ययमप्यवयवइति करणोन [illegible] पत्यूतः अतो हे महा इत्याद्यावयववरयुक्ताना [illegible] षा
नां प्रागुक्तानां मंत्राणामेतेषु प्रत्येकमनुषंगः कार्यः ततश्चैवं हे महा ३ हे महा ३ गावो हारे सू
र भयइदं मधाकर्षं कुशीर्य थेमद्धि [illegible] तिवृत इत्येवमेकं वाचनं हे महा ३ हे महा गावो गुल्गु
लुगंधय इदं मधाकर्षं कुशीर्य थेदं मद्धितिद्वितीयं हे महा ३ हे महा ३ गावो घृतस्य मातर इदं म
धाकर्षं कुशीर्य थेदं मद्धितितृतीयं हे महा ३ हे महा ३ नाह इहसेत्रुमपमीगिदं मधाकर्षं कुशीर्य थेद
मद्धितिचतुर्थं हे महा हे महा ३ तकावयंस्त्वा महा इदं मधाकर्षं कुशीर्य थेदं मद्धितिपंचमं हे म
हा हे महा ३ शम्याः प्रवहंतामिवेदं मधाकर्षे हितिषष्ठं हे महा ३ हे महा ३ नवैगावइति पवित्रं हि
रइदं मधाकर्षे हितिसप्तमं हे महा ३ हे महा ३ निर्गीर्य सर्वा अधीदं मधुमधाकर्षे हितिअष्टमामिति
एवं प्रथममथ षृंखो मंत्रान् होसी वावपतित्त तो हास्यो मार्जालीयं प्रत्यममयसत्ययरियंति
कर्काचार्यास्तु हे महा ३ हे महा ३ इत्येतावानेव वाचनमंत्र इत्याहुः गावो हारे इत्यादयोष्टौ पारि

दे० भा० गमनमंत्राः मंत्रभेदाच्चाष्टौ परिगमनानि अष्टानामपि परिगमनानामाहैमहा३ इति वृ
अ० १३ त्तेति हासीवाचनं आकर्षैदिति परिगमनमंत्रेष्वैष्वनुषंगवृत्तिश्री अनंतयाज्ञिकाः अपेक्ष
१० मेव व्याख्यातवंतः पितृभृत्यवार्यसमतं त्वस्मत्कृतं व्याख्यानं अष्टपरिगमनपरिमाणैर्हा
10 प्रकारैर्वाह अपसव्यं प्रदक्षिणां वास्तोत्रांतात् एवमष्टत्वोपावचनानंतरं प्रथमं अपसव्यं
अप्रदक्षिणां हास्योमाजीलीयं सकृत्परियंति ततः पुनरुक्तप्रकारेणावाचनानंतरं प्रदक्षिणं
हास्योमाजीलीयं असकृत् परियंति पुनर्वाचनं अप्रदक्षिणां परिगमनं पुनर्वाचनं प्रदक्षि
णां परिगमनं एवमस्तोत्रांतात् महाव्रतस्तोत्रस्य समाप्तियावत् इयसव्यं प्रदक्षिणां परि
[illegible] यवाचयतां न सर्वं केचिदिच्छंतीत्यर्थः तथा च [illegible] कारमन्वभिगरप्रभृत
याय यथार्थं स्यु हास्तोत्रात् के भिन्नः सर्वं च श्रोषाईति कर्कयाज्ञिको नाम ते तु अष्टौ अप्रद
क्षिणानि परिगमनानि ततोऽष्टौ प्रदक्षिणानि पुनरष्टौ अप्रदक्षिणां पुनरष्टौ प्रदक्षि
णां एवमास्तोत्रसमाप्तेरिति परिगमनसंख्यापायप्तांतरमाह त्रिस्त्रिर्वा वा शब्दो विक
ल्पे अपसव्यं हास्या त्रिः परियंति न स्तोत्रांतं यावत् त्रिरपसव्यं त्रिः प्रदक्षिणामिति प्रत्ये
कं त्रित्वं वीप्साश्रवणात् त्रिस्त्रिरिति अत्रापि प्रतिपरिगमनम[illegible]त्वोपावचनं भवत्येव राम
पर्यायाद्रिषु वाचयतीत्युक्तत्वात् एवमष्टानामन्यासां षट्त्वोपावचनं षट्कृत्वः परि १०
गमनमित्येतावदेव भवति परिगमनं च अव्यवधानेन त्रिरपसव्यं ततो व्यवधानेन च

त्रिःप्रदक्षिणमित्येवं कर्तव्यं अन्यथा व्यवधानेन क्रियमाणे त्रिरित्येतस्याः
सामंजस्यं स्यात् याज्ञिककर्काचार्यमतेतु अस्मिन्नपि पक्षे अभ्यावृत्त्यार्थे शब्दः
परिगमनं भवति कथं यतस्तेषां मते अभ्यावृत्तमेकमप्रदक्षिणापरिगमनं अ-
भ्यावृत्तमेवचप्रदक्षिणां तथाविधपरित्रिरावृत्तिरितिवचविंशतिचतुर्थ्योः प्रदक्षि-
णां तावदेव प्रदक्षिणामिति अत्राश्वलायनः अध्वर्युः स्तोत्रमुपाकरोतीति यत्रैः
वाग्रातास्तदीमधिशेहत्यप्रस्तोताप्रतिहर्तारौ स्त्यावधि सर्पत नुपगातारः ।
श्चोद्गातैव प्रथमो वीणां प्रवादयतितं पत्न्यो नु प्रवादयन्त्याघ्नतीर्दुंदुभीनाहतीर्भू-
मिदुंदुभिं कुर्वंति घोषं घोषयन्तो ... स्तंकुंभान्माजाल्यमामार्जालीयं परियं-
८१ यंतिहे महा३इ मधु इत्येतां वाचं वदंतः प्रदक्षिणांत्रिः प्रसलविनुस्मान तत् कुंभमिति
३ निषिच्य मा[र्]जालीये सर्वान्निदधति ततो हास्यनुदकुंभानत्रकण्वनदेश
निषिच्य पुनः सर्वे ... मार्जालीये निदधति केचि[त्] ... न्निनयमयि मार्जालीयप्रदे-
वेच्छंति अभिगरणां स्तूयमाने सर्वं क्रियते एतत्प्राग्यंमंत्रवेषभिगणापवगरा
वित्याहिनसर्वं स्तूयमाने महाव्रतस्तोत्रे क्रियते छंदोगानुरोधाहित्रियासं नर-
नेतु कार्यकं नहि ... नां तं केवलं स्तोत्रारंभात्प्राक् कर्तव्यं आरब्धे स्तोत्रे नद्गा
तृस्तत्करणासं ... भवेन विहिताकरणानिमित्तं वैगुण्यापातः अन्यस

दे० भा०
श्र० १३
३१

वैस्तूयमाने एव क्रियते अत्रैतासां तरीयाहीनानानाविधानां महाव्रतधर्मोऽहा
मविस्पष्टानां समुच्चयस्तेषां विकल्पः अतिरात्रः श्वः श्व इति माहाव्रतीयाहः
द्वितीयेहन्युदयनीयातिरात्रो भवति ननु किमर्थमिदमुच्यते नुभयतोतिरात्रस
त्रमित्यनेनातिरात्रस्य प्राप्तत्वात् सत्यं संवत्सरसत्रत्वान्मूर्ध्नि संवत्सरेऽति
रात्रभावो माभूदिति पुनरतिरात्रः श्व इत्युक्तं अथ तांड्यब्राह्मणं अतिरात्रश्च
तुर्विंशं प्रायणीयमहश्चत्वारोभिप्लवाः षडहाः पृष्ठ्यः षडहः समासः सद्विती
यः सतृतीयः सचतुर्थः सपंचमस्त्रयोभिप्लवाः षडहाः पृष्ठ्यः षडहोभिजित्त्रयः
स्वरसामानो दिवकीर्त्यमहस्त्रयः स्वरसामानो विश्वजित्पृष्ठ्यः षडहस्त्रयस्त्रि
शांरंभणाश्चत्वारोभिप्लवाः षडहाः पृष्ठ्यः षडहास्त्रयस्त्रिंशारंभणाश्चत्वारोभिप्लवाः षड
हाः समासः सद्वितीयाः सतृतीयः सच[illegible]र्थस्त्रयोभिप्लवाः षडहा आयुर्गोष्ट
दैश्यहनी द्वादशाहस्य द्वादशाहानि महाव्रतं वातिरात्रश्च संवत्सरब्राह्मणं तांड्यब्राह्मणा
मिति अत्र शाखायनः अथ प्रातरुदयनीयातिरात्रमुपयंति परे वा सो प्राय
णीयः स एवोदयनीयस्तत्र सर्वा कारस्तान्संबध्यंते पृष्ठ्यमैत्रावरुणाः सर्वे षडहः
सुते प्रथममासं हि हित्नवसनानि वसते तानि नवरात्रायनि दधत्युत्तमाय चमा
साय प्रेतरान्मलानुडिनानि वार्क्षवसनानि वासते तस्मिन्हि संस्थितकर्मा हो ह्रियं

राम
११

न्ते इति अथास्मिन् सत्रे अनूबंध्या आह तिस्रो नूबंध्या मैत्रावरुणी वैश्वदेवी बा
र्हस्पत्याः संवत्सरावरेषु सत्रेषु सारस्वतेषु सहस्रदक्षिणावरेषु संवत्सरमवरा
णि येषां कालो येषां तानि संवत्सरावराणि तेषु संवत्सरावरेषु सत्रेषु गवामयन
प्रभृतिषु सहस्रसंवत्सरे तेषु न तु संवत्सरान्यूनेषु तेषामपि असारस्वतेषु सारस्वत
वर्जितेषु तथा सहस्रदक्षिणावरेषु सहस्रदक्षिणा अवराणि न्यूनानि न स्युर्येषु ते
सहस्रदक्षिणावराः तेषु सहस्रदक्षिणावरेषु सहस्रात् अभ्यधिकदक्षिणेषु यज्ञेष्वि
त्यर्थः न सहस्राद्दीनदक्षिणेषु एतेषु तिस्रो नूबंध्या भवन्ति किं देवताः इत्यपेक्षाया
माह प्रथमा मैत्रावरुणी मित्रावरुणौ देवता द्वितीया वैश्वदेवी देवता तृतीया बा वैश्वदेवा २
र्हस्पत्या बृहस्पतिर्देवतेति तथा च श्रूयते प्रजापतये अथ यन्मैत्रावरुणीं वशामनूबं
ध्यामालभन्त इति तथा अथैतरं विश्वे देवा अमहीयन्त ततो वैश्वदेवी समभव
दथ बार्हस्पत्यां सौ नो तो हि बृहस्पतिरित्यवेति स एता अनूबंध्याः पृथक्समयः सह
स्रवीभयो वा रुद्रासएनाः सर्वा आलभेतेति तथा अथो ये दीर्घसत्रमासीरं सं
वत्सरं स्या भूयावा त एताः सर्वा आलभेरन्निति अत्रापि उत्सर्गं पर्य्यन्ते उपगाता
रश्वोद्धात्रे वप्रथमो वीणां प्रवादयति तं पत्न्यो अनुप्रवादयंत्यपघ्नन्ति दुन्दुभीनाहन्ति भूमि
दुन्दुभीं कुर्वन्ति घोषं घोषन्ते नौ चर्म कुम्भाः आयो विमृश्यो मार्जालीयं परियन्ति हेम ॥३॥

[redacted] न्न योगात्संख्यायाद्व्याभ्यासोयंनकर्मवहुत्वं॥ अनूवंध्यावपाहोमांते दक्षिणस्यां वेदिश्रोणो सर्वकेशश्मश्रुलोमवपनं॥ नवामयनएवैष विशेषउच्यते॥८ श्री:॥

दे० भा०
श्रा० १३
१२

12

इदंमधिश्रित्येतांवाचंवदंत्यःपुरइहिहांत्रिः प्रसलविवर्धमिति ३ नि[illegible]षिच्यमार्जालीयेद
क्षांन्निदध्याति ततोहास्यउदकुंभान्यवकुचनदेशेनिषिच्यपुनःपूत्वामार्जालीयेनिद
धतिकेचिन्निनयमपिमार्जालीयएवेच्छंति अभिगरापगूर्यमानेसर्वंक्रियतेएत
न्मूर्गुक्तमंतर्वेधेष्वभिगरावगरावीत्यादिःतत्सर्वंस्तूयमानेमहाव्रतस्तोत्रेक्रियते
ऽहिगानुरोधात्त्रियसंनहनेउद्गा-रकचंकतच्छिहाहानेतांकेवलंस्तोत्रारंभाः
त्प्राकर्तव्यंआरब्धेस्तोत्रेनउद्गाचुत्तस्त्वकरणासंभवेनविहितांकरणानिमित्रवैगु
णयपत्तेअन्यसर्वंस्तूयमानेएवक्रियतेअत्रशाखांतरीयाणांनानाविधानां
महा[illegible]अनूवंध्यानांवपाहोमांतेकर्मणि वृत्तेसति
दक्षिणस्यांवेदिश्रोणौसर्वेषांयजमानानांसर्वकेशश्मश्रुलोम्नांवपनंभवतिये
षांवलोम्नांवपनंनप्रसिद्धंके[illegible]ह्लोपस्थजादिनांतेषामपिप्राप्त्यर्थंसर्वग्रहणांयज स्य ६
मानानांतुसर्वेषांयजमानत्वादेवप्राप्तेः अत्रशाखायने प्रज्ञातोवभ्रथः प्रज्ञातो
दयनीयाप्रज्ञातानूवंध्यान्तस्यैववपायांसंस्थितायांदक्षिणार्धोपरार्धेदेहःकिंचिल्प
रिश्रित्यतस्मिन्नुपविश्यकेशश्मश्रु[illegible]णिवापयंतिसर्वाणिरोमाणिनखानिनिकृं राम:
ततयेतेस्तोम्पलंकुर्वन्त्युदक्षीयापन्यर्यस्यसाकेशानांसंज्ञनान्यपरिशेषमनूवंध्या १२
येसंस्थापयंतिहरयेवम्लानांनासंतिष्ठतेइति पत्न्यश्च पत्न्योप्यत्रसर्वकेशश्म

श्री

श्मुलोमवपनंकारयंतिवचनात् ऐष्टानसुदवसानीयासर्वत्र यत्रयत्रातिस्तोनूवं
ध्यास्तत्रसर्वत्रत्रैष्टानसुदवसानीयाभवति तुल्यश्रुतित्वात् अथोयःसहस्रेवा
भयोवाददाघान्तस्यहाणुदवसानीयास्यादिति तथा अथायेदीर्घसत्रमासीरन्संव
त्सरंवाभूयोवातेषांदेहाणुदवसानीयास्यादिति अथभयादुहेत्यज्योतिष्टोमोग्नि
८५ ष्टोमःप..शामनीयःसहस्रदक्षिणोवा अथभयादुहेत्येतिसत्रंसमाप्यज्योतिष्टो
गिन ६ मो..सोमसंस्थः पशुशामनीयसंज्ञकःक्रतुर्भवति [redacted]
नकर्मवकृत्वा अथपुंप्यायन्यासेमांसेदक्षिणतत्यावदि अग्नेसोमसर्वकेशश्मश्रुलो
मवपनंकरयाअथवनत्पैष्टवादिसोमपूर्तोसर्ववाविकल्पेनसहस्रदक्षिणोभवतिपाश्वावृत्तर
क्षिणाइतिसंज्ञकरणंसंव्यवहारार्थं अथपशुशामनेतिसारस्वतानीत्येवमाहो एका
हमेको एकेआचार्यौभरादीनामेकाहानांमध्येयंकंविदेकाहंपशुशामनीयंकुर्वंती
एवमपिशास्त्रान्तरेश्रवणात् अथुनेदंविचार्यतेकिंपशुशामनीयःसत्रांगंनुत
स्वतंत्रंकर्मान्तरमितिसंदेहेसूत्रेणोवपहृतंपरिगृह्णाति सत्रांगप्रकरणात् अथप
शुशामनीयःसत्रांगंकुतःप्रकरणात्सत्रेप्रहत्यविहितत्वात् सत्रादुदवसाय
पशुशामनीयेनयजेतेतियद्विप्रकृत्यपस्तुयतेतत्तस्यांगंभवति यथावाजपेयेने
स्वा..बृहस्पतिसवेनयजेतेति किंच फलाश्रुतेश्च अपिचपशुशामनीयस्यप

कू३

दं० भी० अ० १३ १३

धक्फलं न श्रूयते अतोपि सत्रांगं फलवत्संनिधावफलं तदंगमिति न्यायात् ए
वं सर्वपाहिते सिद्धं तमाह न फले न्यायात् यदुक्तं फलाश्रवणात् सत्रांगमिति
तन्न कुतः फले न्यायात् यथैव समेव तदुक्तं वाक्य फलेषु स्वर्गः सामा[illegible]दिति
अतः फलाश्रवणमात्राद् फलत्वामंगत्वं वक्तुं न शक्यत इति यदुक्तं सत्रप्र
करण विधानादंगमिति तत्राह कालप्राधान्याच्च कालप्रधानमेतद्धवने
सत्राद् उदवसायपर्य्यशमनीयेन यजेरन्निति तांगाहीभावं बोधयति उदव
सानेयं विराममुच्यते सत्राद उदवसायविरम्येत्यर्थः तर्हि सिद्धं पर्य्यफलक
र्मान्तरमिति यथा दर्शपूर्णमासाभ्यामिष्ट्वान्येन यजेतेति दर्शपूर्णमासोत्क
र्ष माम्नातान्य्येयागा न तदंगं किंतर्हि कालप्रधान्यमेव तत्रापि दर्शपूर्ण
मासोत्तरकालमेवान्ययागाः कर्तव्या इत्यर्थः तथात्रापि सत्रादनंतरमेव पर्य्य
शमनीयो भवति न ततः प्रागित्यर्थः अतः एकप्रकरणगतेके कशः स्वफलार्थे यजे
रन्निति सिद्धं सर्वमीमांसकानां मते अनंगमेव कर्काचार्यास्तु अंगत्वमेव सिद्धयंति
ते वतः सत्रांगमेव प्रकरणात् फलाश्रुतेश्च फलवत्संनिधौ तदंगमेव न्यायात् ए
वं च फलेनकस्यचित्तगं भवति पर्य्यशमनीय इति यान्वर्था संज्ञा सत्रे विनियु
क्तो नापर्य्यन्ताभ्युपजातश्रमाणां शमनं करोतीति पर्य्यशमनीय इति अतोपि स

पत्र २

एम १३

भागमेव एवं च सारस्वतेषु प्रतिषेधः नुपपन्नो भवति नान्यथा हृष्यप्रशमनानि
सारस्वतानीति तथा च श्रौतस्वापनः उत्सायंवश्य अग्निष्टोमः सहस्रदक्षिणाः दृष्ट
प्रशमनीयः हे यथ्कृतेना संतिष्ठते तस्यां संस्थितायां यथा संप्रकीर्णमग्नीना
स्यमारोहणांतरेणाचम्यालोत्कराउपनिष्क्रामंत्युत्तरत उद्धता वाहिताग्न्या
यतनानि अग्न्यागोमयेनोपलिप्य मध्यालगतोवाहीणोताः प्रतीयहृणाद्रुतीर्थेना
प्रपशुरूवमानीयाभिडीजते यद्याहिताग्नयो भवंत्यप्ययेनाहिताग्नयो गृहपति
मेव तदुपातते सकाममेव च प्रशमनीयेन यजेत कामं न यजेत यद्युपतेनैव त
एव स्य सचिवा ज्ञात्वा त्विजः स्तुतेभ्यस्तदर्घार्धरेयं स्याहित्याररणपके वच नाहह
यतेरेव प्रशमनायइत्यवसीयते साधारणंहेकेप्रशमनायं ह्लाहशाह
प्रभ तीन्यं चत्वारिंशाद्वारोहको तराशािश त्रिसप्ताशातेषु नित्यः अपर्याद्यमेष
नित्य इति सिद्धं सहस्रदक्षिणाइत्यस्य व्याख्यातुं तत्र प्रतिमंत्रकेमानुसारहुतत
हाह सहस्रदक्षिणा त्रिधा चेष्प्रति विभज्य नयत्यो हिरण्यमुपधस्लाम प्रवीता
मतिरेव यति सहस्रदक्षिणा गगवेदादशा त्रिधाचेष्प्रति विभज्य सहस्राणाः दक्षिणा
हानायैनयनसन एकांगामतिरेव यति सहस्रस्य समंत्रिधा विभागे क्रियमाणे
त्रीणि शतानि त्रीणि शतानि त्रयस्त्रिंशदधिकानि एकैकस्मिन्भागे भवंति तथा चाव

का०म्भा
०प्र०१३
१४

14

श्यमे काया काचिन्मध्यि शिष्यत एव परं बुद्धिपूर्वकं विभागः क्रियमाणो एवं वि
धामेकं गामतिरिक्तं करोतीत्यर्थः कीदृशीं रोहिणीं हृष्टवत्सां पुनः कीदृशीं
उपध्मातां वृत्तां तरुमिच्छन्तीं कर्णे धृतामित्यर्थः पुनः कीदृशीं रोहिणीं हृत्वा वत्सां
न पाययत्यानि तद्यथैतानि त्रैताग्नेः सहस्य हृत्वा तेनाग्नेः सा हृत्स्त्रीणां क्रियते सप्रथ
मेहं स्त्रीणां च शतानि नयति त्र्यधिकं शतं वैवमेव वृद्धिर्नीहृये हं स्त्रीणां चैव
शतानि नयति त्र्यधिकं शतं वैवमेवन्तीहृ पूर्वं स्त्रीणां वै च शतानि नयति
त्र्यधिकं शतं वा येषां सा हृत्स्यैतिरियते सा वै त्रिहृत्पान्त्याद्धृत्याद्धृत्याद्हे तद्य
हृत्सैव रूपं तममिवतिसे हा रोहित्वेवाय धत्वान्त्याद्ततैवांस्येहृयं तममिवृ
सान्त्याद्धृवतेतितिष्ठवचनात् त्रिरूपा वा अथवा एतां साहस्त्रीणां त्रिहृत्पां
ऊर्यां तत्सा वै त्रिरूपा स्याद्धृत्याकृतिरिति वचनात् आग्नेयमप्रमानयेत् दक्षि
णा नयनकाले आग्नेयमग्नीधे हृन्निःएनां साहस्त्रीणां इतराभ्यस्तासि न्नहृति
नीयमानाभ्यो गोभ्यः पृथमानयेत् तां प्रथमे हन्तयेद्धृति वचनात् पूर्वाहृषांते
तिव अपेवापश्चात् अपेवा अहनि तीयेएनां गाःपश्चान्नयेत् अपे हनि
नीयमानां गवां पश्चात् अनुगामिनीं नयेद्धि स्पर्धः उत्तमएवैनां महन्नयेद्धि
तिपश्चाद्धेयान्वेतीति च श्रवणात् हविर्धानाग्नीध्रांतरे होता कलशमेना

राम
१४

मा घ्रापयत्यान्निधेति प्रथमेहन्युन्नमेवाथ देवासाहस्यो नीयतेतद् नीयमा।
नामेनां साहस्रीगां हविर्द्धानाग्नीध्रयोरंतरे ष्ठितां सतीं द्रोणकलशमाघ्रापय
ति आजिघ्र कलशमित्यनेन मंत्रेणानामुन्नेतृणां हविर्द्धाने द्राहितां नाग्नीध्रं
द्रोणकलशमवघ्रापयतीत्यर्थः इदं तदृति द्रोहितोणस्य: कलशं यजमानोपजे
ति यजमानोस्याः साहस्र्यागो द्रोहितो कर्णेऽऽरंतेनहव्यैकाम्यश्चनिमंत्रेजपति
अथ द्रोहितोकलशं आजिघ्रतीऽऽरंतेह अऽऽस्याहित्यतलात् वेविहितिर्वाते ऽऽ
ऽतऽस्यस्यामत्र स्यातेबूताहित्यस्यप्रस्य ष्ठानेसु जंतेवावाहित्येवंवाघ्रयोगोभ
वतिवाबूताहित्येवतयोन्यकृतः ऽवेभ्यो मानुततंबूताहितिवावाहित्निवेतिस
वैतौनवसुदृश्यमीमत्वाहात्रे ऽघ्रात् ऽशाभिऽशाभेर्गोत्यभिर्गवाहानेविधास्या।
नितततभ्यत्रयथस्त्रियशाऽधिकानांत्रयाणांशतानांऽशाभिऽशाभिऽनिष्क्रियमाणोप
स्पहंतिस्वास्तिस्यः परिशिष्यते तत्राहसर्वंत संकेन्यास्त्रिभ्यो ऽपश्यहास्तिस्त्रास्ति
स्त्रोधिकागाउपाहायनवत्सुमपन्नासुएनां साहस्रीगां ऽशांमी ऽशानां सहस्राणि त
स्यानं ऽशकं होत्रे ऽघ्रात् तथोएतास्तिस्त्रास्तिस्त्रोस्तिस्त्रोधिकास्याधिभवंतितास्वेता
मुपसमाऊवंतानिपवन्नत्यताऽऽहोत्रेऽघ्राहितिम्यवशान्तप्रपमाहिनसाहस्त्रान
यनयेहेकस्मेंजपांतमेवप्रथमेवहनिकार्यांहानेऽऽरतोहन्यव उन्नेतारोवा

दे० भा०
अ० १३
१५

तन्वा नाख्यावयन्ते अथ वा सहस्य हरिलोचित्रिराज्ये दावुन्ने ता रोयत्वा नयोर्भ ॥०॥
ध्येत्र नाख्यावयते आख्यावशामकर्दते नुन्ने ये एतां साहस्यिपुत्रको द्वशानं द्वया ॥०॥
न अत्र वशां वयराथ्यत्वादिक एव करोति तु न्नयनं त्रु विभागेन कुर्वीत द्वया द्वा
भेदेन। द्विलिशा द्वयात् द्वशा द्वगणा द्वाद्वशा द्वयात् द्वशाभिर्द्वशाभिर्द्वया द्वाशक द्व
शकं विभज्य विभज्य प्रा ततो विभागं क्षात्वेभ्यो द्वया द्विस्यर्थः कथं अभेदेन हानका
ले द्वशानां द्वशानां भेदो नं कार्यः इत्यर्थः द्वशाभ्यो न्यूनहानो धिकहाने चाक्रियमाणो
द्वशाकस्य भेदो भवति ततश्च विभागेन द्वद्वत्यपद्वशात्वेभ्य एकैकांशां हातुमि
च्छति तदा एकं गवां द्वशके हानाय भागाय द्वशभ्य शात्विभ्य एकैकांशां द्वयात् य
द्वद्विगावो हास्य स्यात् तदा एकं द्वशकं पंचधा विभज्य पंचभ्यो द्वेद्वे द्वयात् तिस्यस्ति
स्रो हातुमिच्छन् द्वशाकं द्वेधा विभज्य त्रिभ्यो द्वयात् द्वाभ्यां तिस्रस्ति स्र एकस्मै वनत
इति पञ्चपंचपंच हातुमिच्छति तदा द्वशकं द्वेधा विभज्य त्रिभ्यो द्वयात् द्वाभ्यां तिस्र
स्तिस्र एकस्मै वतस्रइति पञ्चपंचपंच हातुमिच्छति तदा द्वशकं द्वेधा विभज्य द्व
भ्यां पंचपंच द्वयादित्येवं द्वशानां द्वशानामभेदेनान्यूनाधिकभावेन द्वा द्विशा द्वा
नमनुश्चेयं विभागस्तु सर्वेभ्यः प्राप्तानएवद्वेयः न न्यूनाधिकः तथा च श्रुतिः स
वै द्विशान्नयनन्यूनाद्वशतो न यथा स्मा एकोद्वासं स्याद्वशभ्यस्तेभ्यो द्वश राम
१५

पु

तत्पुपाववर्त्त्येय घस्मै द्वादशसंख्यात्वं षष्ट्यस्तेभ्यो द्वशत तमुपाववर्त्त्येय घस्मात्त्रिंस्त्वोद

शसंख्यात्रिंशत्तेभ्यो द्वशत तमुपाववर्त्त्येय घस्मै पंचदशसंख्या द्वाभ्यां नाभ्यां द्वशत न

मुपाववर्द्धयेद्द्वमाशताद्दिति अत एकं द्वशतं विभज्य द्वशभ्य एकैकां गां द्वद्या

त् पंचभ्यो द्वे द्वे त्रिभ्य स्तिस्त्रस्तिस्त्रः तत्रैकस्य वनस्य अन्यथा अ संभवात् द्वाभ्यां

पंचपंचेति अस्याभिप्रायः एकं द्वशतं विभज्येत्यस्य प्रत्येकं संबंधः द्वशानां वर्गो द्व

शत पंच द्वशतो वर्ग वेति निपातनात् एतच्छुमनुसाहो अभि प्रक्रो प्रतीतो गवां

विभागप्रतिपादकः [कोष्ठे लिख्यते] द्वशभ्यो द्वशकोद्द्वर्त्वं वं तुभ्योत्रिंच पंच का

नू द्विके नद्दयेत्स्य सः षभ्यो द्विकमिति स्थितिरिति अस्यार्थ प्रसिद्धिभ्यो द्वशभ्य

प्रतिहर्यंते भ्यो द्वे द्वशकोएकेक द्दाने नद्दत्वा अघेभ्य अत्रुभ्यो मद्दात्रिंभ्यो षष्टो

पंचकानू द्द्यात् तत्र च एकद्वशतं विभज्याद्वाभ्य पंच पंच द्द्यात् पुनस्ताभ्या

मेव तन नस्य षो पवत्रुर्थोभ्यां पुनस्ताभ्यामेवाएवं षड्द्वशकाद्द्वाएवं महावी

जां सशतस्य विभागो द्दत्तः ततो ब्राह्मणा च्छुत्वा द्दिभ्यः षड्भ्यो द्विकेन द्वशकद्वये

न प्राप्त ततो विभागं स्पृश्येत् एतेभ्यः षभ्यः द्वेद्वे प्रथमं दत्ते अधुना त्वेकं द्वशतं

विभज्य पंचकेभ्यः पंचभ्यो द्वे द्वे द्द्यात् ततो द्वितीयं द्वशतं विभज्य ब्राह्मणा छ

स्याद्विभ्य एव पुनर्द्वे द्वे द्द्यात् पौर्व्वस्थाने प्रतिहर्त्रेतिविशेषः एवं द्वशभ्यः प्राप्त

श्री

२८

पु

ॐ

तावि भागो हृतः अथ व्याछावाकादिभ्यः षधोद्धिकं हृशाक दर्वं विभज्य घात न तथे
क हृशाकं विभज्य प्राछावाकाय वनस्पो हृत्वाग्नीध्र सुब्रह्मण्याय पाप यति त्यति स्तो
हृपाः द्वितीयं हृशाकं ये धादि भज्य पने षेध नस्पो हृत्वा ग्रावस्तु हुन्ने च भ्यं ति त्यति
त्वि हृपाः इति एवं सर्वेभ्यः स्रातस्य विभागो हृतो भवति एवमेव द्वितीय च तीयं वा
शतं हृ घात एवं त्रयाह्निं शातम संबोधनां अयाशांश हृशा कानामपि अधिहृतत्र
हृभ्यहा नेति त्वक्त प्रसूह पर्पिशिष्य तएव एवं द्वितीय च तीयं यथायं यद्यपि ग्नो
कमध्ये क्रमांतरं तथापि हानेष्क तिक्रमेणैव कंर्तव्यं क्रतौ तु प्रथमे के कस्य
हानं ततो द्वयोर्द्वयोः ततस्तिसृणां तिसृणां ततः पं चानां पं चानामिति श्लोके तु
एकैकहानानंतरं पंचानां हानमभिहितं तद्यु केष्क तिविरोधात् ततश्चैवं क्र
मः एवं हृशाकं विभज्य सुब्रह्मण्यादिभ्यो हृशभ्य एकैकां गा हृद्यां घात द्वितीयं च हृशा कं
विभज्यैतेभ्य एवैकैकां हृद्यात् घात ततस्त तीयं हृशातं पं च धा विभज्य ब्रह्मण्या
छं स्यादिभ्याः पंचभ्यः पोत्र पयंतेभ्यो द्वे द्वे हृ घात च तुर्थं च हृशाकं पं च धा विभज्य
ब्राह्मणाछंसि प्रस्तोत्र मैत्रावरुण प्रतिप्रस्थात्र प्रतिहर्तृभ्यो द्वे द्वे हृ घात त
तः पंचमं हृशाकं विषमं च धा विभज्य भ्यां तिस्त्रिस्तिस्त्रो हृ घात ततः षष्ठं हृशा
कं विभज्य पवतस्पो नेष्टृ हृत्वा ग्रावस्तु दुन्ने च भ्यो तिस्त्रस्तिस्त्रो हृ घात तत

दे० भा०
अ० १२
१६

16

रम
१६

ग्रा छावाकाय च तस्त्रो दृत्वाग्नी त्सुब्रह्मण्या २

सप्तमं दशाकं सप्तमं द्वेधा विभज्य ब्रह्मोद्गातृभ्यां अथ सप्तममपि पुनस्ताभ्यामेव त
तो नवमं दशाकं द्वेधा विभज्य होत्रध्वर्युभ्यां पंच पंच [illegible]
म ३ [illegible] दशामपि ताभ्यामेव एवं शतं विभज्य पश्चात्तद्विभागेन दद्यात् एवं द्वि ह्र
तीयं तृतीयं शतेभ्य अपि देये अथ त्रयस्त्रिंशन्मध्यात् दशकं दशाकं विभज्य ब्रह्म
होतृभ्यां दशाभ्यामेकैकं दद्यात् तथैव द्वितीयं तेभ्य एव ततस्तृतीयं दशाकं पञ्चधा
विभज्य ब्राह्मणाच्छंस्यादिभ्यः पंचभ्यो द्वे द्वे दद्यात् निःस्वस्तु परिशिष्यं तेनात्र
घ्नन हीयते ततो द्वितीयं दशमेवमेव [illegible] शतत्रयं दत्त्वा त्रयस्त्रिंशन्मध्यात् दशकं
दशाकं विभज्य ब्राह्मणाच्छंसिपोतृनेष्ट्राग्नीध्रप्रतिप्रस्थातृप्रतिहर्तृभ्यो
द्वे द्वे दद्यात् ततो द्वितीयं दशाकं विषमं त्रेधा विभज्य अच्छावाकाग्नीध्रनेष्टृभ्यो
नेतृसुब्रह्मण्याभ्यां तिस्रो दद्यात् तिस्रस्तिस्रो दद्यात् ततस्तृतीयं दशाकं विषमं
त्रेधा विभज्य नेष्टुर्वन्नेतृत्वाग्रावस्तुदुन्नेतृभ्यां तिस्रस्तिस्रो दद्यात् तिस्रस्ता
मवशेषयेत् ततस्तृतीये द्वे निशतत्रये दत्तेन पूर्ववत् त्रयस्त्रिंशन्मध्यात् दशकं द
शाकं विभज्य द्विधा ग्रंथे पंच दत्त्वा पुनस्तस्मा एव पंच दद्यात् तिस्रस्त्ववशिष्ट
ाः ततः सर्वेषामङ्गानां यास्तिस्रस्तिस्रः अवशिष्टास्ताः सर्वा अध्वर्यवे तासु नव
सु तं पन्नासु सात्ह्लोद् दशामीनन्वा तं दशाकं अनुबंध्यवपाहोमान्ते उद्वसानीय

ब्रह्मोद्गातृभ्यां पञ्च पंच दद्यात्। तथैव द्वितीयं दशकं विभज्य ताभ्यामेव दद्यात्। ततीयं दशाकं विभज्य ३
द्वेधा

द०भा०
अ०१३
१०

यायामिष्टो वा होत्रे दद्यात् अन्यद्विपि कृत्स्नं यादि कमिष्टया ददयात् अपवा अ॥
॥स्मिन्यज्ञे वायु न्नेतारौ तत्वात यो ददया द्न्ने त्रो मं ध्येय अग्न्या वशां नकद्धति तस्मै
एनं दद्याकं अनूबंध्य वपा होमांते उदवसानीयायां वा दद्यात् अस्मिन्यज्ञे प्रथ
मे द्विग्रात त्रयहानां नंतरं त्रयस्त्रिंश न्मध्येयेद्द गावौ होत्रे भोगे भवतस्तेनु न्नेत्रे
ददयात् न होत्रे द्वितीये द्विग्रयस्त्रिंश न्मध्यात् यास्तिस्र नु नेत्रु भोगे भवंतिता
होत्रे दद्यानो न्नेत्रे र तायेद्द्विने त्रयां शान्तानां मध्ये नु नेत्रु भोगे यास्तिस्रस्ति
स्रो भवंति ता यतिग्रतं होत्रे दद्याद्इति अनूबंध्य वपा होमांते दद्याद्इनां अनूबंध्य
वपा होमांते एनां साहस्रीं नव सुदद्यानां नतं होत्रे अनु न्नेत्रे वा दद्यात् नु उदवसानी
यायां वा वा अपवनवाभियुक्तामे नो साहस्री मुदयनीयायां मिष्टौ होत्रे नु न्नेत्रे वा द
द्यात् अन्यद्विधन इष्ठ नूनुक्त दहिरण्यातो न्यदपि कृत्स्नं यादिकं अनूबंध्य वपा
होमांते उदवसानीयायां वा दद्यात् अपयद्विदथवा युक्तं दासं स्याघद्रव शायैवा
वयापार्छ उतायां ददयाद्उदवसानीयायं वे ष्टौ इति स्फुतत्वात अहर्गणोषु कामं
ना घन्वहं अहर्गणो द्वाद्शाहाहेस मत्रे हीने च अन्वहं युनिसु न्यं षु कामता हि षुका
मतेति प्रैषप्रभृति कर्म भवति वसतीवर्यग्रहणां च अन्वहं महर्गणे भवतीति शेषः
नद्यशाखा छेदवसाया कारणार्थं कं प्रत्तनोतन्या द्वयात्वात् एतद्यपहिहरणास्त

राम:
१०

17

दे० भा० ९३
१८
१४

कृकालंतरस्यात्तु पदेशात् कालंतरमप्याह एकेमाध्यंदिनेसवनीयमाध्यंदि
नेसवनीया एके आचार्या माध्यंदिने सवने आधवनीये वसतीवरीरवनीयोन्न
रस्याद्द्वैध्यं पुनः हं वसतीवरीणांग्रहणामिच्छंति तत्रापि शाखाभेद इव सायाक
रणानि तन्नैवपन्नतावेवमेव हृष्टत्वात् तथा वसतीवरीणां ह्निः पञ्चोसेयाजांता
न्यहरहराव त्नैरनक्ष लांतानीति सौगादिः प्रातः सवने वसायाकरणां माध्यं
दिने सवने प्राग्छायाकलोपाद्वसतीवरीग्रहणं यज्ञायज्ञियेवापन्नोसंया
जातेसंस्थितेवसतीवपरिहरणास्त्वास्मत्पामाह्वयेतिचपुरेशामिधर्मवीहि ७
षः संन्नहनं सान्नाय्यरोहनं वसायाकरणामतिरात्रे संस्थितेतदुत्तरस्याह्नः
प्रक्रमणामिति चपुरस्तात् यज्ञायज्ञियपूर्ववसतीवरीग्रहणानीति मानवे द्वि
रभ्यसोध्याय परिसमाप्ति न्यायनार्थः इति श्री त्रैराग्निचित्सम्राट्स्थपतिविद्व
श्रौतसूत्रे तेनन्महायाज्ञिक श्रीप्रजापति सुत महायाज्ञिक श्रीआनन्ददेवकृतो
कात्यायनसूत्रव्याख्याने चयोदशोध्यायः समाप्त संवत् १९३५ समये
ज्येष्ठ ५ शनैश्चरे शुभमस्तु ॥ ग्रंथसंख्या ५०० ॥ ॥ राम०
१८